

ŞEHABEDDİN MERCANÎ

BULGARLARIN, TATARLARIN ve KIPÇAKLARIN TARİHİ

Metni Yayınlayan

E. N. HAYRULLİN

Türkiye Türkçesine Aktaran

Doç. Dr. Mustafa KALKAN

ŞEHABEDDİN MERCANÎ

**MÜSTEFÂDÜ'L - AHBÂR Fİ AHVÂL-İ
KAZAN ve BULGAR**

KAZAN ve BULGAR'DAKİ DURUM
HAKKINDA FAYDALANILAN
HABERLER

METNİ YAYINLAYAN

E. N. HAYRULLİN

TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NE AKTARAN

Doç. Dr. Mustafa KALKAN

POST

İSTANBUL 2025

ŞEHABEDDİN MERCANÎ

Ş. Mercanî, 1818 yılında Ocak ayının 16-sında, Kazan'a bağlı olan Yabınçı köyünde, dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Çocukluk yıllarında ilme olan ilgisi dikkat çekici düzeydeydi ve iyi bir eğitim alma şansına sahip oldu. Yirmi yaşına geldiğinde yenilikçi bilgin, bilim tahsilini devam ettirmek için Buhara'ya gitti ve burada tanınmış müderrislerden ders aldı. Buhara'da beş yıl kaldıktan sonra bilimini derinleştirmek amacıyla Semerkand'a gitti. Mercanî, orada Şerdar medresesine yerleşti ve bütün gücü ile şehir kadısı Ebû Sa'îd bin Abdülhey es-Semerkandî'nin çeşitli bilim dallarında kitaplarının bulunduğu zengin kütüphanede uzun yıllar çalıştı.

Buhara'da ve Semerkand'da bulunduğu yıllarda İslâmî bilimlerden başka, Arap ve Fars dilini iyi bir şekilde öğrendi. Rusça ve diğer Türk lehçelerini de çok iyi derecede bilen alim, felsefe ve tarih ilimlerini tafsîlâtıyla almış ayrıca matematik, daha çok geometri ve astronomi ile meşgul olmuştur. 1849 yılında doğduğu yerlere geri dönünce, Kazan şehrinin birinci mescidinde imam olmuş ve karşısındaki medresede de müderrislik yapmıştır. Mercanî'nin 30'a yakın eseri vardır bu eserlerden bazıları Osmanlı sultanlarının dikkatini celbetmiş ve İstanbul'da neşredilmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: Kitâbu'l-hikmeti'l-baligati'l-cenniyetî fi-şerhi'l-akâidi'l-Hanefiyye; Kitâbu'l-'azbe'l-furât ve'l-mae'z-zülâlen-nekiyg li gıylleti revamil-ebraz li-esrah şerhi Celâl. 1292 (1875); Kitâbu't-tarîkati'l-müsle ve'l-'akidetu'l-hüsne; Kitâbu'l-müselle'l-'alâ; Kitâbu tezkiretu'l-münib bi 'ademi tezkıyati ehli's-salib; Kitâbu nazuratu'l-hak fi farziyetil-işâe ve in lem yagıybe's-şefak. 1287 (1870); Urfetu'l-Havâkîn li-'Arfeti'l-Havâkîn 1270 (1853); Kitâbu Gilâletü'z-zamân fi târihi Bulgar ve Kazan; Kitâbu mühtehebel-vafiye. 1297 (1879); Kitâbu vafiyatü'l-eslâf ve tahiyyatü'l-ahlâf; Kitâbu tenbihi ebnâu'l-'asr ala tenzihi enbai Ebû'n-Nasır; Kitâbu hakku'l-ma'rifeti ve hüsnü'l-idrâki bimâ yalzeme fi vücûbi'l-fitri ve'l-imsâki. 1297 (1879); Kitâbu'l-berkıl-vemiz fi'r-reddi 'alâ'l-beyzi'l-müsemma bin-nekiyzi. 1305 (1887); Şerhu mukaddimetü'r-risâleti's-şemsıyeti; Kitâbu teharîr müfredat; Kitâbu cevâmu'l-hükmi ve zergın-nemi min mekûlati Ali bin Ebî Talib; Kitâbu'n-nesaih. 1286 (1869); Kitâbu muhtasaru'n-nücûmu'z-Zâhire fi ahvâli Mısır ve'l-Kâhira; Kitâbu'l-hakku'l-mübîn fi mehasin evzai'd-dîn; Kitâbu âlem enbau'd-dehr fi ahvâli ehli Maverâu'n-nehr; Kitâbu keşfü'l-'atâe 'anı'l-ebşâr bi-eglati tevârih-i Bulgar ve ekyazibeha's-sarihati li-zeval-itibar; Kitâbu fi mesai'n-nehu; Kitâbu terkiyatı fi menâşiki'l-hac; Risâlet uhra Türkiyât; Kitâbu'l-fevaidi'l-mühimme. 1297 (1879); Kitâbu'l-kısmi'l-evvel min müstefa'di'l-ahbâr. 1303 (1885).

Değerli alim, 1888-1889 yılında vefat etmiştir. Mezarı Kazan şehrinde mevcuttur. Eserleri Rusça'nın dışında birçok Avrupa diline çevrilmiş ve ilim dünyasına değerlendirmeleri ile mühür vurmuştur. Ş. Mercanî, XX. asrın yetiştirmiş olduğu en büyük mütefekkirlerden biri olmasının yanı sıra Tatarlar arasında Ceditçilik hareketinin önde gelen simaları arasında bilinmektedir.

Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâli Kazan ve Bulgar, Ş. Mercanî'nin en değerli eseri olarak kabul edilmektedir. Eserde Orta Asya (Türkistan) coğrafyası olarak bilinen geniş sahada yaşayan Türk halklarının tarihi, dilleri, gelenekleri, fikir dünyası, eğitim yöntemleri ve diğer konular hakkında bilgi verilmektedir. XX. yüzyılda alanında sıra dışı eserlere imza atan yazar, Avrupa'da ve bütün dünyada ilgi uyandırmıştır. Bugün bile vermiş olduğu bilgiler ilmî değerini kaybetmemiş, faydalandığı yazma eserlerin bazılarının günümüze ulaşmamış olması sebebiyle yaptığı çalışma kat be kat değer kazanmıştır.

Müstefâdü'l-Ahbâr'da eski Türklere (Avrupa Hunları, Hazarlar, Bulgarlar, Kıpçaklar, Tatarlar, Başkırtlar) ve Ruslara ait değerli malumatlar mevcuttur. Mercanî'nin en önemli özelliği, eserlerinde o döneme ait yaşam şeklini her yönüyle yansıtmış olmasıdır.

Rusların Deşt-i Kıpçak sahasına girişleri, kültürel asimilasyon, dil değişimi ve etnik baskısının yanı sıra dinî hayata müdahalelerinin nasıl bir seyre sahip olduğu eserde objektif olarak verilmiştir.

Eserin genelinde ise Bulgar ve Tatar halkına ait olan müsterek değerler (ahlak anlayışı, dinî yaşam, ticarî hayat, düğün, ölü defin törenleri, ilmî hayat, sosyal değişim vd.) kritik süzgecinden geçirilerek mükemmel bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Mevcut çalışma, Türkologlar, tarihçiler, etnograflar, arkeologlar, meskukatçılar, paleografyacılar, sosyologlar, ilahiyatçılar, felsefeciler, eğitimciler ve diğer sosyal bilim mensupları için nadir materyallere sahip değerli bir eserdir

*Büyük Tatar âlimi Şehabeddin Mercanî'nin ve
yüz yıldır sürgün hayatı yaşayan Tatar halkının
anısına ithaf olunur.*

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	11
ÖNSÖZ.....	13
GİRİŞ.....	17
EL-KISMU'L-EVVEL MİN KİTABI "MÜSTEFÂDÜ'L-AHBÂR FÎ AHVÂL-İ KAZAN VE BULGAR".....	52

BİRİNCİ BÖLÜM

BULGARLARIN GEÇMİŞTE YAŞADIKLARI OLAYLAR VE BUNA BAĞLI HABERLER HAKKINDA.....	59
BULGAR HALKININ ORTAYA ÇIKIŞI HAKKINDAKİ FASIL	63
HAZARLAR HAKKINDA ANLATILANLARIN FASLI	88
İDİL HAKKINDA ANLATILANLARIN FASLI.....	91
BORTAS HAKKINDA ANLATILANLARIN FASLI	92
BAŞKIRTLAR HAKKINDA ANLATILANLARIN FASLI	94
KIPÇAKLAR HAKKINDA ANLATILANLARIN FASLI	99
RUSLAR HAKKINDA ANLATILANLARIN FASLI	101
HAZAR HALKININ DURUMU, SAVAŞLARI, BULGAR İLİ (ÜLKESİ) VE BURAYA İSLÂMİYET"İN GİRİŞİ HAKKINDAKİ FASIL.....	109
BOLGAR (BULGAR) İSMİ İLE ALAKÂLI OLARAK GÖSTERİLEN AÇIK ve DOĞRU HABERLERİN FASLI	118
BULGARLARIN SAVAŞLARI HAKKINDAKİ FASIL.....	130
BULGAR HALKININ ESERLERİ ve ÂLİMLERİ HAKKINDAKİ FASIL	135
BULGAR HANLARI HAKKINDAKİ FASIL	141

İKİNCİ BÖLÜM

TATAR HANLARI VE ONLARIN BU MEMLEKETE GELİŞLERİ HAKKINDAKİ FASIL	145
KAZAN ŞEHRİNDE KURULAN YENİ DEVLET HAKKINDAKİ FASIL	149
ASTRAHAN (EŞTERHAN) ŞEHRİNDE KURULAN DEVLET HAKKINDAKİ FASIL.....	163
KİRMEN ŞEHRİNDE KURULAN KASİMİYE DEVLETİ HAKKINDAKİ FASIL.....	167
"TEVÂRİH-İ BULGARİYE" İSİMLİ KİTAPTAKİ AÇIK YANLIŞLAR, ÇİRKİN YALANLAR VE VÂKIALARIN KARIŞTIRILMASI HAKKINDAKİ AÇIKLAMALI FASIL	175
EL-KISMU'S-SÂNÎ MİN KİTÂBİ MÜSTEFÂDÜ'L-AHBÂR FÎ AHVÂL-İ KAZAN ve BULGAR	185

KAZAN ve BULGAR'DAKİ DURUM HAKKINDA YARARLANILAN HABERLER ADLI KİTABIN İKİNCİ CİLDİ	185
KAZAN'IN RUSYA BİRLİĞİNE GİRİŞİ ve TATARLARIN YENİ ŞARTLARDAKİ DURUMU	185
I. PETER (DELİ PETRO)	188
ORENBURG ŞEHRİ	191
KAZAN TARİHİNDEN SAYFALAR KAZAN'IN ÖNEMLİ ESERLERİ, SOKAKLARI, MEYDANLARI ve PAZARLARI	191
KAZAN'DA BULUNAN ESKİ MEZAR TAŞLARI.....	193
TATARLARIN İDARE ORGANLARI MÜSLÜMANLARIN DİNİ İDARESİ, AZALARI ve REİSLERİ	194
KAZAN ŞEHRİNDEKİ TATAR RATUŞASI VE İDARECİLERİ	202
KAZAN'IN ETRAFINDAKİ BAZI KÖYLERİN KISACA TARİHİ.....	209
ŞAHISLAR ve ÖNEMLİ OLAYLAR.....	215
MİMARİ KALINTILAR (ESERLER).....	333
KAZAN ŞEHRİNDEKİ BİRİNCİ MESCİT:.....	333
“MÜSTEFÂDÜ'L-AHBÂR...” IN İKİNCİ CİLDİNDE ZİKREDİLEN MEDRESELERİN İSİMLERİ.....	357
“MÜSTEFÂDÜ'L-AHBÂR FÎ AHVÂLİ KAZAN VE BULGAR”DA GEÇEN ESER ADLARI	360
DİZİN.....	369

SUNUŞ

Şehabettin Mercanî, Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâli Kazan ve Bulgar adlı eserini, ölümünden kısa süre önce yazmış ve uzun bir ömrün en nadide meyvesi olarak nitelendirmiştir. Yazarın otuzu aşkın eseri vardır. Mercanî'nin gerek ilme ve ilmî çalışmalara gerekse sosyal hayatın gündelik akışına bakışı çok farklıdır. Bu farklı yaklaşım ve kritik süzgecinden elenerek geçirilen her değerlendirme, çağdaşı ilim adamları tarafından yaşadığı döneme hakim olduğunun işareti olarak telakki edilmiştir.

Mercanî, sadece bir din adamı olarak değil, Türkolojiyle, tarihle, epigrafiyayla, coğrafyayla, nümizmatikle (meskukat), dil bilimiyle, paleografyayla, etnolojiyle, etnografyayla, antropolojiyle, topografyayla, onomastikayla ve daha sayamayacağımız birçok ilim dalıyla ilgilenen, değerli bir alim sıfatıyla da dikkat çekmektedir. Onu farklı kılan noktalar, eserde dünyaca ünlü akademisyenlerin imrenerek ifade eyledikleri özelliklerde saklıdır. Çağdaşlarının dahi, o yüzyılın bakış açısının ilerisinde olması sebebiyle marifetçi-creditçi-yenilikçi şeklinde tanımladıkları Mercanî'nin ortaya koyduğu fikirleri kavramaları uzun zaman alacaktır.

Bugün bile tam olarak şekillenme temayülü gösteren birçok disiplinin metodlarını ustalıkla kullanması, döneminde ona farklı bir bakış açısı kazandıracaktır. Doğuda (ilim merkezi Buhara ve Fergana) medrese eğitimi alan, batıyı yakından izleyebilecek birikime ve dil yeteneğine sahip bulunan Mercanî, her iki medeniyeti meczederek özel bir sentez meydana getirmiştir. Bu da ona, yenileşme hareketinin öncülerinden biri olma şansı tanımıştır. Her dönemde olduğu gibi mevcudu muhafaza etme taraftarıyla şiddetli mücadelelere girişmiş ve ağır bedellere rağmen başarıyla hareketini devam ettirmiştir. İşte bu hayat seyrindeki yöneliş ve ortaya koyduğu düşünceler, arkasından XX. yüzyılda derin izlerler bırakacaktır.

Eserin konularındaki doyurucu bilgi okuyucu sürüklerken, kelime hazinesindeki çeşitlilik dikkat çekmektedir. Elinizdeki araştırma basıldıktan kısa süre sonra birçok dile çevrilmiştir. Eser, yüz yılı aşkın bir zaman diliminin sonunda, okuyucularımıza ulaştırılması amacıyla Türkçeye kazandırılmıştır. Eserin ülkemizde yayınlanmasını sağlayan Post Yayınevine ederim.

Mustafa KALKAN

Ahıska, 2024